

MUHAMMED ALİ TERBİYET

okulları da bulunan birçok tesisi eğitime açtı. 1927'ye kadar Gilân Millî Eğitim müdürlüğünde bulundu. 1928-1930 yılları arasında Tebriz belediye başkanlığı yaptı. Onun zamanında Tebriz'de önemli imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Daha sonra birkaç dönem milletvekili seçilen Muhammed Ali Tebriz'de öldü.

Eserleri. Fazileti, bilgisi ve güçlü hâfızası ile tanınan Muhammed Ali Terbiyet çok sayıda makale ve kitap yazmış olup başlıcaları şunlardır: 1. *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*. Azerbaycan şair ve ileri gelenlerinin biyografisini içerir (Tahran 1314 hş., 1377 hş.). 2. *Târîh-i Maṭbû'ât-ı İrân*. Edward Browne tarafından yazma nüshasına dayanılarak İngilizce'ye tercüme edilmiş ve onun *The Press and Poetry of Modern Persia* adlı eserinin (Cambridge 1914) birinci bölümü olarak yayımlanmıştır. 3. *Zâd u Bûm*. İran tarihi ve coğrafyasına dairdir (Tebriz 1316, 1319 hş.). 4. *Takvîm-i Terbiyet*. Müellifin seçme yazılarından oluşur (Tebriz 1306 hş.). Ayrıca Doğu Azerbaycan Millî Eğitim müdürü iken çıkardığı dergi başta olmak üzere birçok dergide ilim, edebiyat ve siyaset alanlarıyla ilgili çok sayıda makale yazmıştır. Bunların Çoşça olanlarının bir kısmı Hüseyin Muhammedzâde-yi Sadîk tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır (Tahran 2535 şş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, Tahran 1314 hş., önsöz, s. 2-5; a.mlf., *Maḳâlât-ı Terbiyet* (haz. Hüseyin Muhammedzâde-i Sadîk), Tahran 2535 şş., s. noh-bistunoh; Browne, *LHP*, IV, 458, 467; Storey, *Persian Literature*, 1/2, s. 1111-1112; Mehdi Melikzâde, *Târîh-i İnkılâb-ı Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1351 hş., I, 123, 211, 396; II, 936-937, 1070-1071; III, 1338, 1340; Selâmullah Câvid,

Güşeyî ez Hâṭırât, Tahran 1353 hş., s. 5-14; Muhammed Sadr-i Hâşimî, *Târîh-i Cerâyid ü Mecellât-i İrân*, İsfahan 1361 hş., III, 170-172; Mühendis Kerîm Tâhîrzâde Behzâd, *Kıyâm-ı Âzerbâyçân der İnkılâb-ı Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1363 hş., s. 463-465, ayrıca bk. tür.yer.; Mehdi Bâmdâd, *Şerh-i Hâli Ricâl-i İrân*, Tahran 1371 hş., III, 424; Mustafa Alamûtî, "Muhammed 'Ali Terbiyet ve Hemsereş Hâcer Terbiyet", *Nimrûz*, XVI/790, London 2004 (www.nimrooz.com/html/790/index.htm); Nassereddin Parvin, "Ganjîna-ye Fonun", *EIr*, X, 285.

 RIZA KURTULUŞ

┌ **MUHAMMED BAHÂEDDİN ERZİNCÂNÎ** ─┐
(ö. 879/1474 [?])

Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhlerinden.

Erzincan'ın Kerliç (Keserliç / Keleriç) kasabasında (bugün Üzümlü ilçesinin Karakaya köyü) doğdu. Kaynaklarda Pîr Muhammed Erzincânî olarak geçen (Atâî, s. 62; Hulvî, vr. 149^a; Sarı Abdullah Efendi, s. 143; Mehmed Nazmi Efendi, vr. 80^b) ve bazan kısaca Şeyh Pîri veya Pîri Halife olarak anılan adına XX. yüzyılın başlarında yazılan eserlerde (*Osmanlı Müellifleri*, I, 47; *Tomar-Halvetiyye*, s. 27) Bahâeddin kelimesinin eklendiği görülmektedir. Hayatı hakkındaki son derece sınırlı bilgiler, büyük ölçüde Cemâleddin Hulvî'nin 1030 (1621) yılında tamamladığı *Lemezât* adlı eserine dayanmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefeḫâtü'l-üns*'ünü tercüme ederken esere Anadolu'da yetişen velîleri de ilâve eden Lâmiî'nin, Muhammed Erzincânî'nin mürşidi ve Halvetiyye tarikatının ikinci piri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ile Pîr Şükrullâh, Dede Ömer Rüşenî ve

Habib Karamânî gibi halifelerine yer verdiği halde ondan sadece ismen Molla Pîri diye bahsetmesinin sebebi anlaşılama-maktadır.

Hulvî, Erzincan'da bir medresede müderris olan Muhammed Erzincânî'nin gördüğü bir rüya üzerine Şîrvan'a gidip Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisap ettiğini, seyrü sülûkünü tamamladığında halife tayin edilerek irşad göreviyle Erzincan'a gönderildiğini, doğduğu kasabada bir zâviye ve mescid yaptırıp Halvetiyye tarikatını yaymaya başladığını söyler. Onun Şîrvan'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve Erzincan'a hangi tarihte döndüğü bilinmemektedir. Ancak Şîrvan'a gitmeden önce müderrislik yaptığını göre bu sırada otuz kırk yaşlarında olduğu ve mürşidi 868'de (1464) veya ertesi yıl vefat ettiğine göre Erzincan'a bu tarihten önceki yıllarda döndüğü söylenebilir. O dönemde Erzincan ve çevresine hâkim olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ı Fâtih Sultan Mehmed ile savaşmaması konusunda uyardığına dair menkıbe, Muhammed Erzincânî'nin bölgedeki mânevî nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Menkıbeye göre Muhammed Erzincânî'nin uyarısını dinlemeyip Fâtih ile savaşmaya girişen ve Otlukbeli'nde uğradığı yenilgiden sonra şeyhin zâviyesine gelip âkıbetinin ne olacağını soran Uzun Hasan şeyhten Fâtih'in kerem sahibi bir sultan olduğu ve kendisini asla üzmeyeceği cevabını alınca rahatlamış, şeyhin halifelerinden Pîr Ahmed'i Fâtih'e elçi olarak göndermiştir. Hulvî, Osmanlılar'la Akkoyunlular arasındaki barış antlaşmasının bu olayın ardından gerçekleştiğini söyler.

Cemâleddin Hulvî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed Erzincânî, 869 (1465) yılında Erzincan Câmî-i Kebîri'nde halvette iken meydana gelen deprem sırasında yedi müridiyle birlikte vefat etmiş ve bu caminin yakınına defnedilmiştir. Ancak Erzincânî'nin, günümüze ulaşan tek eseri *Makâmâtü'l-ârifin*'de kitabını 873'te (1468-69) telif ettiğini belirtmesi Hulvî'nin vefat tarihi konusunda yanıltığını göstermektedir. Öte yandan Otlukbeli Meydan Savaşı'nın aynı tarihlerde (878/1473) cereyan etmiş olması, Erzincânî'nin bu tarihte hayatta bulunduğunu gösterdiği gibi yukarıdaki menkıbeyi de doğrulamaktadır. Şeyhin vefat tarihi son dönem kaynaklarında 879 (1474) olarak verilmektedir (Hocazâde Ahmed Hilmi, s. 39; *Osmanlı Müellifleri*, I, 47; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 209). Kabrinin doğum yeri Kerliç'te Şeyhlik Mezarlığı'nda olduğu ile-

Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-ârifin* ve maârifü's-sâlikin adlı eserinin ilk iki sayfası (Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler, nr. 1308/1)

ri sürenler de vardır (TuYGun, s. 24). Pırdaşı Dede Ömer Rüşenî'nin, mürşidleri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'de aşk, cezbe, irfan, zühd, takvâ, ilim ve melâmiyye hallerinin mevcut olduğunu, aşkı kendisine, cezbeyi Alâeddin Rûmî'ye, zühdü Habib Karamânî'ye, takvâyı Pır Şükrullah'a, irfanı ise Muhammed Erzincânî'ye verdiğini söylemesi onun tasavvufî şahsiyetini anlama konusunda önemlidir.

Muhammed Erzincânî, Akkoyunlu Devleti sınırları içindeki Erzincan'dan dışarıya çıkmamakla birlikte yetiştirdiği İbrâhim Tâceddin Kayserî, Pır Fethullah, Pır Ahmed Erzincânî ve Cemâl-i Halvetî gibi halifeleri vasıtasıyla Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Halvetiyye, II. Bayezid devrinde tarikatın Cemâliyye kolunun piri Cemâl-i Halvetî tarafından İstanbul'da yayılmıştır. Diğer halifesi İbrâhim Tâceddin Kayserî'nin silsilesine mensup Yiğitbaşı Ahmed Efendi tarikatın bir diğer kolu Ahmediyye'nin piri olup bu iki koldan birçok şube doğmuş ve Halvetiyye Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde en yaygın tarikat haline gelmiştir (DİA, XV, 392-393).

Çok sayıda manzum ve mensur eseri bulunduğu kaydedilen Muhammed Erzincânî'nin günümüze sadece seyrü sülûk makamlarına (atvâr-ı seb'a) dair 815 beyitlik Türkçe bir eseri ulaşmıştır. Mesnevi nazım şekliyle ve sade bir dille yazılan kitabı Manisa Murâdiye Kütüphanesi'nde gördüğünü söyleyen Bursalı Mehmed Tâhir adını *Makâmâtü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikin* olarak kaydeder (Osmanlı Müellifleri, I, 47). Bugün Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde mevcut bir mecmuanın içinde (Eski Eserler, nr. 1308/1, vr. 1^a-23^b) yer alan eserin zahriyesinde adı yukarıdaki şekilde kaydedilmekle birlikte metni incelendiğinde müellifin çalışmasına bir isim vermediği görülmektedir. Eser muhtemelen müstensih tarafından bu şekilde adlandırılmıştır. Necdet Okumuş'un *Makâmâtü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikin* adıyla yayımladığı (İstanbul 1992), eser ve müellifi hakkında Zaur Şükürov bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Muhammed Erzincânî'ye ait olduğu kaydedilen eserlerden (Kara, I, 23) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut olanlar (FY, nr. 954, I 127) Yahyâ-yı Şîrvânî'ye aittir. Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki eser ise (nr. 4904) 940 (1534) yılında hazırlanan *Câmiu'l-meânî* adlı mecmua olup baş tarafında Yahyâ-yı Şîrvânî'nin risâleleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lâmîi, *Nefehât Tercümesi*, s. 579; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 62; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî -Şer'iyye, nr. 1100, vr. 149^a-151^b; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 142-143; Mehmed Nazmi Efendi, *Hediyetü'l-ihvân*, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 80^b; Hocasâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, s. 39; Osmanlı Müellifleri, I, 47; *Tomar-Halvetiyye*, s. 27; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 209; Ali Kemâlî [Aksüt], *Erzincan*, Erzincan 1932, s. 268; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, I, 23; Ünal TuYGun, *Dünden Bugüne Karakaya*, Erzincan 1997, s. 24; Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 96; Zaur Şükürov, *XV. Asır Mutasavvif Şairlerinden Bahâüddin Erzincânî ve Makâmâtü'l-ârifin ve Maârifü's-sâlikin Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 392-393.

✪ ZAUR ŞÜKÜROV

MUHAMMED BAHÎT

(bk. BAHÎT, Muhammed).

MUHAMMED BAHTİYÂR HALACÎ

(محمد باختيار خلجي)

(ö. 602/1206)

Leknevtî Halacileri'nin
kurucusu ve ilk hükümdarı
(1202-1206).

Afganistan'ın kuzeyinde Sistan ile Gazne arasındaki Germsîr'de yaşayan Halacî Türkleri'ne mensuptur. Bir süre Gazne'de Dîvân-ı Arz'da çalıştıktan sonra Gurlu kumandanlarının hizmetine girdi; şahsî gayret ve dirayetiyle etrafına çok sayıda asker toplayarak Aşağı Ganj kıyılarında

akınlara başladı. Daha sonra Delhi Sultanlığı'nı kuran, o sıralardaki Gurlu kumandanlarının en büyüğü Melik Kutbüddin Aybeg tarafından takdir edilip Bihâr'ın fethi için hazırladığı ordunun başına getirildi. Muhammed Bahtiyâr 589'da (1193) Bihâr'ı, ardından bölgede Budizm'in en önemli merkezi durumunda bulunan Ud-dandapûr Kalesi'ni aldı. Bu başarılar ona bütün Bengal bölgesinin kapılarını açtı, böylece Bengal, Benâres ve Batı Asam'ı da fethetti. Bu arada ele geçirdiği Hindu Senâ hânedanının tarihî başşehri Gavr'ı (Leknevtî) merkez yaparak Bihâr ve Bengal'de hüküm süren ve bölgedeki ilk Türk devleti olan Leknevtî Sultanlığı'nın temellerini attı (598/1202). Ancak bağımsızlığını açıkça ilân etmedi ve hutbeyi Gurlu Hükümdarı Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed adına okutmaya, asıl tâbi olduğu kumandan Kutbüddin Aybeg'e de çok sayıda fil ve savaş aracı göndermeye devam etti. Muhammed Bahtiyâr'ın bastırıldığı sikkelerin bir yüzünde elinde gürz tutan bir süvari figürü, altında da Sanskritçe "Gavr'ın fethi adına" ibaresi bulunmaktadır. Bu durum onun Asya'dan Bengal'e belli bir siyasî kültürle geldiğini gösterir. Muhammed Bahtiyâr 601'de (1205) Tibet seferine çıktıysa da bölgenin sarp yapısından ve zor iklim şartlarından dolayı başarılı olamadı; geri dönüşü sırasında da Brahmaputra nehrini geçerken askerlerinin pek çoğunu kaybetti. Kaynaklarda bu durumun onu çok etkilediği ve üzüntüsünden hastalanıp ertesi yıl öldüğü belirtilmektedir. Ancak daha sonra Kutbüddin Aybeg tarafından Bengal valiliğine getirilen Ali Merdân adlı bir kumandan tarafından öldürüldüğü de söylenir. Cenazesi Bihâr'da defnedildi.

Muhammed Bahtiyâr Halacî'nin kumandasında gerçekleştirilen fetihlerle birlikte İslâmiyet'in ilk defa girdiği birçok yere yeni müslüman Türk nüfusu iskân edilmiş, yerli halka din değiştirmesi hususunda baskı yapılmamıştır. Bu sırada bölgenin İslâmlaşmasında büyük etkisi görülen Kâdirî, Çiştî ve Nakşibendî şeyhleri de dergâh açarak faaliyette bulunmuştur. Leknevtî hânedanının ilk başkadısı Rükneddin es-Semerkindî'nin mühtedf bir Hindu rahibi (brahman) olması da din konusunda zorlama olmadığı delili sayılmaktadır. Bu dönemde birçok cami, medrese ve dergâh yapıldığı belirtilmekteyse de bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Muhammed Bahtiyâr'ın kısa zamanda istikrarı sağlaması ve yeni bir idarî yapılanma gerçekleştirerek toprak-

Muhammed
Bahtiyâr
Halacî
tarafından
601 (1204-1205)
yılında
Bengal'de
basılan
dinar